

benih ostalin. Bežno se dotakne zaščitnih in sistematičnih izkopavanj v letih 1978 in 1979, bolj podrobno pa se posveti zaščitnim izkopavanjem v letih 1986–88, ki so bila pogojena z gradbenimi deli zaradi drenaže grajske žitnice. Odkrili so 7 poznoantičnih in 5 slovanskih grobov. Prispevek vsebuje tudi opise grobov in risbe za lažje razumevanje situacij pri posameznih izkopavanjih.

Preliminarne narave je poročilo Braneta Lamuta o arheoloških izkopavanjih leta 1989 v Prešernovi ulici na Ptuj, torej v samem centru starega mesta. Glede na starejše raziskave so pričakovali odkritje antičnih ostalin, vendar ni bil odkrit niti en fragment iz rimskega časa. Odkrili pa so prazgodovinski del naselbine z ostanki hiš s prehoda iz eneolit v zgodnjo bronasto dobo in precej poznosrednjeveškega in zgodnjenooveškega gradiva. V glavnem gre za keramiko, nekaj je tudi fragmentov stekla in govejega rogovja. Prispevku je dodanih nekaj fotografij in izrisan izbor keramičnega gradiva.

Zadnji prispevek v zborniku govori o geofizikalnih meritvah na rimskodobnem arheološkem najdišču ob Vespazianovi ulici na Ptuj, napisal pa ga je geolog Branko Mušič. Geofizikalne metode v arheologiji temeljijo na dejstvu, da se fizikalne lastnosti ostalin razlikujejo od fizikalnih lastnosti tal, kjer ležijo. Aprila 1991 so bile opravljene geofizikalne meritve na Ptuj. Za geofizikalno prospekcijo so uporabili metodo geoelektričnega kartiranja. Prispevek dopolnjujejo številne skice in grafični prikazi merjenj. Dobljeni rezultati meritev električne upornosti kažejo, da so meritve koristne predvsem pri ugotavljanju prisotnosti, obsega in stopnje ohranjenosti arhitekturnih ostalin, razočarali pa so rezultati glede natančnosti informacije o arhitekturi ostalin. Uporaba geofizikalnih merilnih tehnik je glede na cenenost in kratek čas potreben za terensko delo povsem upravičena.

Martin Šteiner

Ivo Lukanc, **Diocletianus. Der römische Kaiser aus Dalmatien.** Fontation Numismatica antica. Wetteren : Edit cultura, 1991. 345 strani.

Pred tremi leti v Belgiji objavljena monografija Iva Lukanca o Dioklecijanu vsebuje naslednje poglavne podteme: Dioklecijanovo življenje (tabelaričen prikaz zanesljivih dejstev in datumov, na str. 12–15 v nem., na str. 22–25 v franc. in na str. 33–35 v angl.), predstavitev epigrafskih in papiroloških virov o Dioklecijanu in reprodukcije cesarjevih portretov (str. 37–97), korpus Dioklecijanovih zlatnikov (str. 99–235), poglavje o Dioklecijanovih zlatnikih na evropskih in svetovnih dražbah od 1741 do 1990 (str. 237–279) in obsežno bibliografijo del o Dioklecijanu in njegovi dobi (281–343) ter sklepno kazalo (345). Delo prinaša v celoti izredno dragoceno gradivo za Dioklecijanov čas, ki ga sestavljajo numizmatični, epigrafski, papirološki in ikonografski viri. To gradivo je kot celota raztreseno v celi množici publikacij in zato precej težje dostopno kot na primer literarni viri o samem cesarju (vsi ti so naštet v: A.H.M. Jones, – J.R. Martindale – J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire I*, Cambridge 1971, 253 sl.), pa tudi težje dostopno kot pravni viri (okrog 1300 zakonov ali fragmentov zakonov v različnih pravnih zbirkah pozne antike). Avtor se je pri zbiranju gradiva osredotočil v prvi vrsti na Dioklecijana in ne toliko na celotno obdobje (oziroma na njegove sovladarje). Po osrednjih temah bomo predstavili glavne rezultate Lukančeve monografije in ob njih navedli nekaj svojih predlogov za dopolnitev.

V uvodnem poglavju je avtor prikazal v kronološkem zaporedju (po letih) trdna in zanesljiva dejstva iz cesarjevega življenja. Od virov, ki so manj poznani oziroma težje dostopni, naj opozorimo na papirus iz Panopolis (Ch. Beatty Library – Dublin), ki prinaša točen datum cesarjevega rojstva (22. dec.; gl. v Lukančovi monografiji tudi reprodukcijo vira z objavo teksta v grškem izvirniku in v nem., franc. in angl. prevodu na str. 68–71), medtem ko se zdita letnica in natančen kraj, kot ju predlaga avtor (leto 245, kraj Libovac pri Solinu) manj zanesljiva. Kot kraj bitke s Karinom l. 285 (pri Evtropiju 9,20,2 »apud Margum ... inter Viminacium atque Aureum montem«, v Hist. Aug., Vita Cari etc. 18,2 »apud Margum«) je bolj verjetno kot dolina reke Morave (Margus) mišljeno mesto Margum (dan. Orašje) ob izlivu Morave v Donavo.

Drugo poglavje prinaša predstavitev Dioklecijanovih napisov, ponekod besedila, drugod le citate okroglo 250 napisov s cesarjevo omembo, ki jih prinaša Corpus inscriptionum Latinarum (vseh znanih je več kot 300; prim. P. Kneissl, *Die Siegestatuer der römischen Kaiser*, Göttingen 1969, 178), od tega okroglo polovica iz Afrike. Sledijo izbrane reprodukcije napisov, portretnih plastik, izbranih primerov cesarske arhitekture itd. Kot historično posebej pomemben vir, ki ga avtor predstavlja, naj omenimo Dioklecijanov edikt o cenah (str. 83–85). Zbirka epigrafskih in papiroloških virov je dosti dragocena, saj dokumentira ne le razvoj cesarske ideologije, temveč tudi silno raznolikost v številu napisov z ozirom na izvor. K Dioklecijanovim gradbenim napisom iz Afrike naj omenimo pomembno novejšo študijo (ker je le ta izšla malo pred Lukančovo knjigo je ne najdemo v zelo izčrpni sklepni bibliografiji): G. Waldherr, *Kaiserliche Baupolitik in Nordafrika. Studien zu den Bauinschriften der diokletianischen Zeit und ihrer räumlichen Verteilung in den römischen Provinzen Nordafrikas*, Europäische Hochschulschriften Reihe III, Bd. 398, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1989.

Osrednji del publikacije predstavlja korpus Dioklecijanovih zlatnikov (v celoti 528). Korpus je sad dolgotrajnega zbirateljskega dela v velikem številu institucij (v celoti 74) po vsem svetu, ki te zlatnike hranijo. Katalog predstavlja pomemben prispevek k numizmatičnim raziskavam obdobja tetrahov. Avtor analitično predstavlja kovnice, emisije, legende na averih in reverih, dopolnjuje seznam novcev, objavljen v temeljni zbirki »The Roman Imperial Coinage« V/2 (1962) in VI (1967), poleg tega posreduje seznam novcev po muzejskih institucijah (osrednji del kataloga, str. 119–212) in po kovnicah (str. 213–235).

Poglavju o obtoku Dioklecijanovih zlatnikov na dražbah v Evropi in Ameriki v letih 1741–1990 (str. 237–279) sledi za zgodovinarja posebej zanimiva tematsko urejena bibliografija (temelne zgodovinske študije, numizmatika, različne (predvsem zgodovinske) študije, Dioklecijanove reforme, edikt o cenah, vojska, uprava, preganjanje kristjanov, študije o cesarskih upodobitvah in o cesarskih gradnjah). Bibliografija je zelo bogata (čez 900 naslovov). Mestoma bi jo mogli ponekod dopolniti, zlasti na področju regionalno zasnovanih raziskav, ki se nanašajo na preganjanje kristjanov v različnih delih cesarstva in na Dioklecijanovo vlogo pri tem.

Splošen vtis o delu je zelo dober. Posebej velja pohvaliti odličen tisk in tehnično dovršenost knjige. Avtorju je s skrbnim zbirateljskim delom uspelo predstaviti ogromno gradiva za Dioklecijanov čas in in posebej za tega cesarja (zlasti s področja epigrafskih, papiroloških in numizmatičnih virov). S tem je postavil solidno podlago za poglobljeno analizo in za sintetično predstavitev zgodovine tega obdobja, ki bi po dobrih široko zasnovanih študijah (kot temeljne naj omenimo naslednje: W. Seston, *Diocletien et la tétrarchie* I, 1946; T. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 1982; S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery*, 1985; F. Kolb, *Diocletian und die erste Tetrarchie*, 1987) zaslužila veliko sintezo.

Rajko Bratož

Renate Pillinger, *Der Apostel Andreas. Ein Heiliger von Ost und West im Bild der frühen Kirche*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994. 40 strani in 37 slikovnih prilog. (Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte ; 612 Band.)

Namen študije je prikaz in analiza upodobitev apostola Andreja iz dobe pred ikonoklazmom, pri čemer se ohranjene upodobitve nanašajo predvsem na čas od poznega 4. do konca 6. stoletja. Avtorica v prvem delu študije (str. 7–24) v kronološkem zaporedju predstavi okroglo štiri desetine ohranjenih upodobitev apostola. Te se nahajajo na različnih predmetih in v raznih tehnikah. Naj navedem najbolj značilne primere: freska v katakombi (Karmuz v Egiptu, 4.–6. stol.) ali v samostanski kapeli (Apolonijev samostan v Bawitu v Egiptu, 6./7. stol.), srebrni relikviarij (Jábolkovo v Bolgariji, 4. stol.), bronasti vrč (vzhodnega izvora, sedaj v Vatikanu, med 370 in 440), slonokoščeni diptih (sreda 5. stol., sedaj v Londonu). Največje je število ohranjenih upodobitev na stenskih (zlasti apsidalnih) mozaikih, v iluminiranih rokopisih in na ampolah. Poznanih je kar štirinajst mozaičnih upodobitev, od tega deset v različnih ravenskih cerkvah (od tega kar pet v cerkvi S. Apollinare Nuovo), po ena iz Rima (neohranjena), iz Poreča (Evfrazijeva bazilika), iz kraja Lythrakomi na Cipru, v Marijini cerkvi Katarininega samostana na Sinaju. Od iluminiranih rokopisov sta pomembna dva iz 6. stol., izhajajoča iz sirskega prostora (kodeks Rabbula; ena upodobitev) oz. sirske-palestinskega prostora (kodeks iz Rossana, ki prinaša kar 5 upodobitev). Upodobitev apostola Andreja se nahaja na kakem ducatu ampul (avtorica je predstavila le izbor), v posamičnih primerih tudi na srebrni kultni posodi (iz Sirije ali iz Konstantinopla), na kamnitnem pečatu (iz Soluna) ali na kamnitnem steburu (Benetke).

V drugem delu študije (str. 25–37) avtorica posreduje sintezo na podlagi predloženega seznama upodobitev. Z vrsto mest iz zgodnjekrščanske književnosti pojasnjuje obliko in pomen upodobitve apostola Andreja. Le ta se pojavlja v zboru apostolov ponavadi na drugem mestu za svojim bratom Petrom (ponekod tudi za Pavlom). Vrsta mest iz literature pojasnjuje način njegove upodobitve. Apostol Andrej je upodobljen, predvsem na spomenikih od konca 5. stol. dalje, kot bradat moški zrelih let z bujnimi štrlečimi lasmi (ti so v antiki veljali za simbol vitalnosti in moške energije) in s prodornim pogledom. Kot misijonar, ki je prinašalec luči oz. svetlobe, je večkrat upodobljen z rahlim plamenom ali rdečo svetlobo v laseh kot simbolom sv. Duha. Njegovo mesto v zboru apostolov je visoko, saj se pojavlja ponavadi na drugem mestu za svojim bratom Petrom levo od Kristusa (včasih tudi za Pavlom na drugem mestu desno od Kristusa). Andrejeva upodobitev se ujema z oznakami, ki mu jih dajejo krščanski pisci; ti izvajajo njegove glavne lastnosti od njegovega imena (»decorus« in »virilis«).

Avtorica ob ikonografskih upodobitvah predstavi tudi svetniško češčenje apostola Andreja, povezano z usodo njegovih relikvij. Leta 357 je Konstancij II. relikvije apostola Andreja (skupaj z relikvijami apostola Luka), dal pripeljati v Konstantinopol, kjer je postal Andrej glavni zavetnik mesta in na podlagi kasneje napisane legende tudi ustanovitelj krščanske skupnosti v mestu. Na Zahodu se po mnenju avtorice (str. 31) začne češčenja apostola Andreja šele proti koncu 5. stol., ko je papež Sirici (468–483) posvetil v Rimu prvo Andrejvo cerkev. Na tej podlagi naj bi se češčenje uveljavilo v Rimu, nato tudi v Raveni, od koder je poznanih v celoti največ (kar 10) upodobitev, ki so tudi ikonografsko najbolj zanimive.

Predloženo datiranje začetkov češčenja apostola Andreja se nam zdi prepozno. Apostolove relikvije so že okrog leta 390, očitno iz Konstantinopla, v skupini drugih apostolskih relikvij (Luka, Janez) prispele v Oglej in v Konkordijo, kjer so jih shranili v tamkaj nanovo zgrajenih bazilikah. O tem poročata zlasti dva vira: *Martyrologium Hieronymianum* (Sept. 3, AA SS Nov. II/2, 486: »In Aquileia dedicatio basilice et ingressio reliquiarum sanctorum Andree apostoli, Lucae, Iohannis et Euphemiae«) in oglejski škof Kromacij v pridigi o posvetitvi cerkve v Konkordiji (Sermo 26,4; Corpus Christ. Ser. Lat. 9 A 1974, 121). Prav tako so relikvije apostola Andreja okvirno v tisti dobi prispele v Milano (Mart. Hier. Mai 9 in Nov.